

فارس در جنبش مشروطه خواهی

مسعود نه‌نغی سروسرانی

شیراز

۱۳۹۰

بنیاد فارس شناسی

سر شناسه: شفيعی سروستانی، مسعود، ۱۳۴۰ -	
عنوان و نام پديدآورنده : فارس در جنبش مشروطه خواهی / مسعود شفيعی سروستانی	
مشخصات نشر : شیراز، انتشارت عسلی ها، ۱۳۹۰.	
مشخصات ظاهري : ۲۷۲ص.	
شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۹۱۵۷۰۸-۲	
ودحيت فهرست نویسی : فیبا	
موضوع : ایران -- تاريخ -- انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴-۱۳۲۷ ق. فارس	
موضوع : فارس -- تاريخ -- قرن ۱۳ ق. - ۱۴	
شناسه ي افزوده : بنياد فارس شناسی	
رده بندی کنگره : ۱۷ش ۷۲/۱۴۳۴/DSR	
رده بندی ديويي : ۹۱۵/۰۷ ۶۳	
شماره کتابشناسی ملی : ۱۰۰۴۶۱۲	

شیراز، خیابان لطفعلی خان زند، کوچه ی ۲۴ پلاک ۱، تلفن: ۲۲۲۰۲۹۷ (۰۷۱۱)

صندوق پستی ۱۱-۷۱۳۶

بنیاد فارس شناسی

فارس در جنبش مشروطه خواهی

حروفچینی: محبوبه جدی، صفحه آرایی: لاله زارع، طرح جلد: سعید شایسته

لیتوگرافی و چاپ: روزنامه عصر مردم، تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۱۵۷۰۸-۲ حق چاپ محفوظ

انتشارات عسلی ها

شیراز، چهارراه ملاصدرا، داخل کوچه ۳۳، روزنامه عصر مردم

سخن نخست

در سال‌ها، اخیراً، به پژوهش در زمینه‌ی تاریخ محلی در کشور فزونی یافته و سبب پدید آمدن آثار و نوشته‌ها در این زمینه شده و بسیاری از ناگفته‌ها و حلقه‌های گمشده‌ی تاریخ را گشوده است. اگر تاریخ ملی یک سرزمین به مثابه‌ی تابلو نقاشی در نظر آید، تاریخ محلی را می‌توان به منزله‌ی جزئی از پیکره‌ی اصلی و یا موزائیکی از موزائیک‌های این تابلو به شمار آورد که در نتیجه‌ی بررسی موضوعی بخشی از ابعاد تاریخ کشور آشکار و زوایای پنهان آن را روشن می‌سازد.

در این میان توجه به تاریخ محلی فارس، سوار در مطالعات ایران‌شناسی اهمیت و جایگاهی خاص داشته و دارد زیرا تاریخ فارس از یک طرف به یثانی تاریخ و تمدن ایران تعبیر شده است و از طرف دیگر تاریخ تحولات فارس را به دلایل ویژگی‌های خاص آن، می‌توان چکیده و خلاصه‌ی تاریخ ایران دانست. بنابراین بررسی و مطالعه‌ی تاریخ فارس در پیوند مستقیم با تاریخ ملی است و با بررسی و تبیین هر موضوع در زمینه‌ی گذشته‌ی فارس، دریچه‌ی تازه‌ای از تاریخ ایران به روی محققان گشوده می‌شود. از این رو می‌توان ادعا داشت که ارتباط و پیوند تنگاتنگ تاریخ محلی فارس با تاریخ ایران، ویژگی منحصر به فردی است که در بخش‌های دیگر کشور به این گونه، معنا و مصداق کمتر دارد.

«فارس در جنبش مشروطه‌خواهی» نمونه‌ای بارز از این آثار است و نویسنده‌ی آن با دقت، حوصله و با تکیه بر اسناد و مدارک اصیل یکی از پر اهمیت‌ترین دوره‌های تاریخ معاصر فارس

را مورد بررسی قرار داده است. مؤلف ضمن تبیین نقش فارس در جنبش ضد استبدادی مشروطه، رهگشای پژوهش‌ها و مطالعات فراوانی بوده و از جنبه‌ی روش و بینش توانسته است الهام‌بخش دیگر پژوهشگران فارس باشد.

اقبال و توجه جامعه فرهنگی و پژوهشی کشور نسبت به این کتاب، علی‌رغم ضعف و نارسایی‌هایی که در چاپ نخست آن وجود داشت ضرورت و اهمیت چاپ دوم آن را دو چندان کرد. بر این اساس پس از بازخوانی، ویرایش و اصلاح مجدد کتاب توسط نویسنده، بنیاد فارس‌شناسی اقدام به چاپ مجدد اثر نمود که امید است مورد توجه علاقمندان و پژوهشگران قرار گیرد.

در پایان بر خود لازم می‌دانم که ضمن سپاس فراوان از آقای مسعود شفیعی سروسرستانی، نویسنده‌ی محترم کتب که از پژوهشگران پر تلاش فارس هستند، از انتشارات که ما را در انتشار این اثر یاری دادند، سپاسگزارم.

علی اکبر صفی‌پور

مدیر بنیاد فارس‌شناسی

فهرست مطالب

عنوان.....	صفحه.....
دیباچه.....	۹.....
آغاز سخن.....	۱۳.....

بخش اول: فارس در استانی انقلاب مشروطه/۱۷

فصل اول: اوضاع جغرافیایی فارس.....	۱۹.....
فصل دوم: اوضاع اجتماعی فارس.....	۲۳.....
فصل سوم: اوضاع اقتصادی فارس.....	۳۳.....
فصل چهارم: اوضاع سیاسی و اداری فارس.....	۳۹.....
فصل پنجم: فارس در عهد ناصری با تأملی بر سهم فارس در جنبش تنباک.....	۵۱.....
فصل ششم: کانون‌های مشروطه‌خواهی در فارس.....	۶۷.....

بخش دوم: آغاز قیام ضد استبدادی فارس تا پیروزی مشروطیت/۷۷

فصل اول: اوضاع سیاسی و اجتماعی فارس در عهد مظفری.....	۷۹.....
فصل دوم: زمینه‌های بیداری و جنبش ضد استبدادی فارس.....	۹۱.....

فصل سوم: موج اول قیام ضد استبدادی فارس (مهرم ۱۳۲۳ ق.).....	۱۰۱
فصل چهارم: حکمرانی وزیر مخصوص و بازگشت آرامش.....	۱۱۱

بخش سوم: موج دوم جنبش مشروطه خواهی فارس/ ۱۲۳

فصل اول: حکمرانی علماء الدوله و بازگشت استبداد.....	۱۲۵
فصل دوم: همگامی فارس با جنبش مشروطه خواهی تهران.....	۱۳۱
فصل سوم: سف بندی دو جبهه استبداد و مشروطه خواه فارس.....	۱۴۷
فصل چهارم: نخستین اجتماع بزرگ مشروطه خواهان فارس.....	۱۵۵
فصل پنجم: اخراج قوام الملک و پیروزی مشروطه خواهان.....	۱۶۷

بخش چهارم: موج سوم جنبش مشروطه خواهی فارس/ ۱۷۵

فصل اول: اوج گیری حوادث با ورود حسین لاری به شیراز.....	۱۷۷
فصل دوم: بازگشت قوام الملک و تصفیه حساب های خونین.....	۱۸۹
فصل سوم: حکمرانی ظل السلطان و تلاش برای انحلال اوضاع.....	۲۰۵

بخش پنجم: فارس در دوره ی استبداد صغیر/ ۲۱۱

فصل اول: حکمرانی آصف الدوله و افول حرکت مشروطه خواهی شیراز.....	۲۱۹
فصل دوم: لارستان کانون تحولات جنوب.....	۲۲۵
فصل سوم: فارس در آستانه ی فتح تهران.....	۲۴۱
نتیجه.....	۲۴۷
کتابنامه.....	۲۵۵
پیوست ها.....	۲۶۵

است، چنین تحقیقی به واقع برای شناخت جایگاه آن در این واقعه مهم ضرورت داشت. خوشبختانه ایشان تا حدود زیادی در راهی که مدنظر داشته‌اند موفق بوده‌اند. امید است این راه ادامه یابد و به نتایج بیشتری دست یابیم.

برای درک صحیح تحول مشروطه‌خواهی در فارس و موقعیت فارس در این واقعه مهم، کافی است به این نکته توجه داشته باشیم که تعدادی از رجال بزرگ مشروطه از این ایالت بوده‌اند مانند جهانگیرخان شیرازی (صور اسرافیل) و سید محمد رضا مساوات برازجانی. قیام تنباکو که مولاً مقدمه‌ی مشروطه‌خواهی محسوب می‌شود نیز از فارس آغاز شد. مانند دیگر ایالات در فارس نیز علما، تجار، روشنفکران و عشایر برای پیروزی مشروطیت تلاش بسیاری کردند.

آن چه که برای فارس در جریان انقلاب مشروطه، مقام خاصی را موجب می‌شود توجه به این امر است که فارس از آغاز قرن بیستم شامل چهار استان کنونی فارس، هرمزگان، کهگیلویه و بویراحمد و بوشهر بوده است. حتی قسمت‌هایی از یزد و اصفهان و خوزستان فعلی نیز جزو قلمرو فارس بودند. این پهنه وسیع قسمت اعظم جنوب ایران را در برگرفت و از نظر اقتصادی و نیز تمرکز عشایر موقعیت ویژه‌ای داشت. این گستره‌ی جغرافیایی تقریباً تمامی سواحل ایران در خلیج فارس را نیز در برداشت. از بنادر مختلف آن راه‌های تجاری از خلیج فارس به سوی تهران و دیگر شهرهای ایران می‌رفت. از همین طریق ایران به دریای آزاد و به مهم‌ترین مستعمره جهان یعنی هند مرتبط می‌شد. می‌توان گفت که ایران از این سمت با انگلستان و بالتبع با تمدن غربی ارتباط و آشنایی می‌یافت. همان‌گونه که آذربایجان به دلیل ارتباط با قفقاز، روسیه و نیز عثمانی و اروپا، پیشقدم در نوگرایی و تحول خواهی بود، در جنوب ایران فارس نیز همین وضع را داشت. اکثر دول بزرگ در شیراز و بوشهر نمایندگی سیاسی و تجاری داشتند. خطوط تلگرافی در این ایالت به خوبی گسترده شده بود و علاوه بر نقش ملی و منطقه‌ای واجد نقشی بین‌المللی به عنوان بخشی از خط تلگرافی هند و اروپا نیز بود. اندیشه نوگرایی که در هندوستان رشد کرده بود و کتاب‌ها و نشریاتی که ایرانیان در آن جا پدید می‌آوردند از طریق بوشهر به شیراز و سراسر ایران می‌رسید. بر همین اساس فارس از دروازه‌های مهم ورود نوگرایی در ایران بوده است. تجارت گسترده فارس نیز در این امر تأثیر

بسیاری داشت. موضوع امنیت راه‌های تجاری و خطوط تلگرافی و بهره‌مندی از آنها از عوامل سرنوشت‌ساز در مشروطه‌خواهی فارسیان بوده است. در این مشروطه‌خواهی شهری‌ها و عشایر در کنار یکدیگر بودند. در همان حال تجار و خوانین نیز با هم همراهی می‌کردند. لذا به آسانی می‌توان پیچیدگی پدیده‌ی مشروطه‌خواهی در فارس را درک کرد. رقابت‌های ایلی و تجاری نه تنها در محدوده‌ی استان فارس که حتا با نواحی همجوار نیز در جریان بود. برای ایالتی که تا پیش از قاجاریه، واجد نقش درجه اول بوده و پایتخت را در خود جای می‌داد، تلاش و تقلای مشروطه‌خواهی فارغ از اندیشه بهبود موقعیت ملی آن نبوده است. توسعه‌ی نقش بین‌المللی فارس همچنین امری را ایجاب می‌کرد. رشد اندیشه‌های نوین ملی در ایران قرن نوزدهم نیز فارس را در تاریخ و فرهنگ ایران از موقعیتی ممتاز برخوردار می‌ساخت. فارس مهد زبان فارسی، تمدن و حکومت ایرانی در بردارنده‌ی بیشترین و اصلی‌ترین آثار باستانی ایران و یادآور عظمت آن در مادی و عراسان مهد شعرای بزرگ ایرانی بود. همه‌ی این عوامل مشروطه‌خواهان فارس را با سایر معنوی بیشتری به صحنه دفاع از استقلال ایران و آزادی‌خواهی می‌کشاند. از این روست در حولات مشروطه‌خواهی فارس با رخدادهای جنگ جهانی اول گره خورد. بر همین اساس ارزیابی نقش عناصر گوناگون در رخداد مشروطه فارس سبک و سیاق خاص خود را طلب می‌کند و داستانی دیگر دارد. امید است با تحقیقاتی که با روش علمی در این زمینه صورت می‌گیرد، زوایای نهفته این تحریک مهم بهتر باز شناخته شود. چنان که اثر آقای مسعود شفیعی سروستانی در همین راستا به نظر می‌آید.

دکتر عبدالرسول خیراندیش

دانشگاه شیراز